

Zezwala się na dowolne korzystanie z komunikatów
Instytutu Śląskiego dla celów prasowych bez żad-
nego zobowiązania finansowego

INSTYTUT ŚLĄSKI W KATOWICACH

Seria IV

Komunikat Nr 7

Pierwsze źródłowe wzmianki z dziejów miast w województwie śląskim

W poglądach na długość czasu istnienia naszych miast wciąż jeszcze panuje wśród społeczeństwa wiele mylnych i fantastycznych pojęć. Za dużo przypisuje się znaczenia wieściom legendarnym, nie popartym źródłami autentycznymi. Źródłowe wzmianki znowu nie zawsze są w sposób właściwy tłumaczone. To też było powodem, że w niniejszym artykule podajemy zestawienie najważniejszych i najstarszych pewnych wiadomości z dziejów miast na Śląsku; a choć wątpić należy, czy też taka publikacja położy skuteczną tamę owym fantastycznym nieraz podaniom o starożytności naszych miast, to jednak dane niniejsze dla tych, którzy zadowolają się wiadomościami sprawdzonymi i bezwzględnie pewnymi, mogą być przyteczne.

Dawniej, kiedy ludzie mniej krytycznie patrzyli się na autentyczność dowodów i mętne posiadali wiadomości historyczne, zdarzało się, że obywatele danego grodu obchodzili 1000-lecie swego miasta na podstawie byle jakiej bredni kronikarskiej. W XVIII w. np. popisował się na Śląsku sprytny kronikarz, który na zamówienie magistratów zaopatrzył szereg miast na Śląsku w grube kroniki, napełniając je treścią po większej części zupełnie zmyśloną, w której m. in. początki tych miast sprowadzał do czasów starożytnych Rzymian i Greków, zależnie zresztą od wysokości zaofiarowanego mu honorarium. Poczciwi obywatele obdarzonych takimi kronikami miast nie wychodzili ze zdziwienia, no i dumy, wyczytując takie dziwy o starożytności swego grodu. Owe kroniki dziś należą do rzadkości muzealnych i stanowią dowód naiwności poglądów ówczesnego społeczeństwa w tych sprawach.

Dane autentyczne, wzmianki w dokumentach pisanych, w dokumentach uznanych po dokładnym zbadaniu za prawdziwe i wiarogodne, jakim dzisiejsza nauka przypisuje siłę dowodową, trzeba ponadto należycie zrozumieć. Jeżeli bowiem chodzi o t. zw. „najstarszą” czyli

pierwszą dotąd zachowaną autentyczną wzmiankę w dokumencie o danej miejscowości, to trzeba zaznaczyć, że taka niekoniecznie musi być uważana za datę „powstania” danej miejscowości, czyli nie może być rozumiana w ten sposób, jakoby dana miejscowość przed datą pierwszego jej wzmiankowania nie istniała. Taka data (o ile nie mówi wyraźnie o założeniu nowej osady) dowodzi jedynie, że w roku, z którego dokument i wzmianka pochodzą, dana miejscowość już na pewno istniała; istnieć zaś mogła już na długo przed datą pierwszego jej wzmiankowania. Dlatego też jest wcale możliwą rzeczą, że miejscowość zaświadczona po raz pierwszy np. na rok 1480, może być również starą a nawet starszą od miejscowości, wspomnianej już np. w r. 1280. W takim wypadku przez zbieg okoliczności nie zachował się dla późno wspomnianej osady wcześniejszy dokument.

Poniżej podajemy przy każdym mieście dzisiejszego województwa śląskiego autentyczne dane o pierwszym źródłowym wspomnieniu danego miasta w ogóle, a następnie dane, które świadczą już o istnieniu osady jako „miasta”. Powtarzamy przy tym uwagę, podaną już w naszym komunikacie Serii III, nr 45, przy sposobności rzekomego jubileuszu miasta Wodzisławia, że większość miast starych na Śląsku powstała jako „miasta nowoustrojowe”, na prawie niemieckim, w okresie obejmującym drugą połowę XIII w., czyli przed około 700 laty. Tylko stosunkowo nieduża część naszych miast otrzymała swój ustrój miejski w czasach późniejszych.

Bielsko: O Bielsku posiadamy wiadomości nie wcześniejsze jak z początków XIV wieku. Wiemy co prawda, że w miejscu t. zw. Starego Bielska, osady istniejącej już przed założeniem miasta Bielska, wznosił się stary gród, którego ślady po dziś są widoczne; była tu więc osada grodowa już na długo przed założeniem miasta. O istnieniu nowego miasta Bielska dowiadujemy się jednak dopiero z dokumentów z lat 1306 i 1312. Jest prawdopodobne, że założenie miasta Bielska przypada na sam koniec XIII w.; rychlejsze powstanie miasta ma za sobą mniej prawdopodobieństwa z uwagi na dość dalekie wysunięcie tej osady w kierunku podgórskich puszczy leśnych, gdzie osadnictwo docierało stosunkowo późno. Rolnicze osady koło nowego miasta były w r. 1312 częściowo dopiero w początkach ich rozbudowy. Jednak już w 1302 r. wspomniani są w Krakowie obywatele, pochodzący z Bielska.

Bieruń: Pierwsza źródłowa wiadomość o Bieruniu jest stosunkowo późna, pochodzi z roku 1378 i zawiera jedynie wzmiankę o pewnym obywatelu, pochodzącym z Bierunia. Z roku 1387 natomiast pochodzi dokument, który dość obszernie mówi o nadaniu wójtostwa bieruńskiego pewnemu dworzaniekowi książęcemu. Z treści dalszej tego dokumentu wynika, że Bieruń dotąd uchodził za osadę grodową,

gdyż niemiecki dokument nazywa go „borgstadel” (gródek), oraz że wójt ma prawo rozbudowania Bierunia na wzór nowych miast. Wygląda to na akt założenia nowego miasta Bierunia w owym roku, choć nie jest wykluczone, że osada ta już raz wcześniej była osadzona jako miasto nowe, ale z jakichś nieznanych nam powodów nie doszło do pełnej rozbudowy miasta, lub też miasto na jakiś czas przed r. 1387 uległo zniszczeniu. W takim razie rok 1387 mógłby uchodzić za wznowienie założenia miasta Bierunia.

Bogumin: Osada ta pod nazwą „Bogun” występuje w źródłach po raz pierwszy w roku 1262, jako położona w granicach ówczesnego księstwa opolskiego, na pograniczu Moraw. W następnych wzmiankach źródłowych wspomniane jest często w niemieckiej postaci jako „Oderberg”. Zjawienie się tej niemieckiej formy (po raz pierwszy już w roku 1291) jest dowodem już dokonanego wówczas osadzenia nowej osady miejskiej — Bogumina. Miasto to więc posiadało już charakter miejski w roku 1291. W roku 1305 wspomina się o łanach do obywateli tego miasta należących. Lokację miasta Bogumina można przeto odnieść również do czasów wielkiego założyciela miast i kolonizatora, księcia Władysława Opolsko-Raciborskiego (1246—1282). Okoliczność, że obywatele Bogumina w r. 1426 planują budowę warownego parkanu wokoło miasta, tłumaczona jest czasem, jakoby dopiero wówczas Bogumin otrzymał ustrój miejski. Nie jest to słuszne, gdyż znane są stare miasta i miasteczka, które się nigdy nie zdobyły na koszt obwarowania murem lub parkanem z częstokołów, jak np. Mikołów, Rybnik, Woźniki.

Być może, że stary, przedmiejski Bogumin był gródkiem, gdyż taki warowny gródek jest w źródłach (co prawda późnych) wspomniany pod niemiecką nazwą „Barutswerde” (np. w roku 1373).

Cieszyn: Cieszyn już dawno obchodził swe 1000-lecie. Czy słusznie? Gdyby tu chodziło o odpowiedź na zapytanie, czy Cieszyn jako osada istniała już przed 1000 laty, można by odpowiedzieć: prawdopodobnie. Ale uzasadnienie owego 1000-letniego obchodu było bardzo kruche, gdyż opierało się o legendę, nie o źródła autentyczne. Podstawą obchodu była dowolna kombinacja pewnego kronikarza z XVI w., który przypisywał niejakiemu legendarnemu Cieszymirowi, synowi również legendarnego Leszka, założenie miasta już w roku 810 (!). Oczywiście legenda ta nie może wchodzić w rozważanie. Przeto jako pierwszą autentyczną wieść o grodzie cieszyńskim należy zatrzymać rok 1155, kiedy w niepodważanym oryginalnym dokumencie występuje po raz pierwszy nazwa naszego grodu. Tym samym Cieszyn wśród miast województwa śląskiego jest zaświadczony, jako gród najwcześniejszy. Jako miasto nowoustrojowe nie jest jednak Cieszyn w lepszym położeniu od innych miast Śląska, gdyż i dla Cieszyna

nie posiadamy wiadomości o dokładnym czasie założenia nowego miasta Cieszyna. Prawa miasta nowoustrojowego otrzymał Cieszyn na pewno również dopiero za czasów panowania księcia Władysława Raciborsko-Opolskiego, a więc w okresie lat 1246—1282. W roku 1290 istniał nowy Cieszyn-miasto już od szeregu lat, gdyż dokument z tego roku wymienia dwu obywateli cieszyńskich. W roku 1292 miasto Zator otrzymało przywileje miejskie, przy czym w dokumencie zaznaczono, że były takie same, jakimi szczyciło się miasto Cieszyn. Cieszyńskie prawo miejskie wzorowane było na prawie lewenberskim (miasto Lwówek = Löwenberg na Śląsku). Te pierwotne przywileje miasta Cieszyna zostały później, w r. 1374 zmienione, a ksiązę zatwierdził miastu nowe prawo magdeburskie, jakim się wówczas posługiwało miasto Wrocław.

Frysztat: Nazwa tego miasta, która oznacza „wolne miasto”, zaświadcza już tym samym miejski charakter tej osady. Nie zachowała się w źródłach nazwa polska, jaka niewątpliwie istniała dla osady przedmiejskiej. Może występująca w dokumencie z roku 1229 nazwa „Lacbanty”, lub która inna z niewyjaśnionych i nieumiejscowionych dotąd w tym dokumencie nazw, była pierwotną nazwą osady wiejskiej frysztackiej (t. zw. dziś „Stare Miasto”, zwane dawniej również „starym Frysztatem”), obok której w drugiej połowie XIII w. założono nowe miasto Frysztat (Frienstadt, Freistadt). Frysztat w źródłach występuje po raz pierwszy około roku 1305, a odtąd już często wspomniany jako miasto, m. in. w roku 1327 wyraźnie jest nazwany „civitas” (miasto). I dla Frysztatu można bez popełnienia błędu odnieść początek powstania do czasów panowania księcia Władysława Opolsko-Raciborskiego, tj. do lat 1246—1282.

Jabłonków: Trudno przypuszczać, aby Jabłonków miał tak dawną przeszłość co inne stare miasta na Śląsku, a to z uwagi na okoliczność, że jeszcze w XIII wieku okolice Jabłonkowa stanowiły nieosiedloną głuchą i nieprzerwaną puszcę leśną, podgórską, do której osadnictwo od strony doliny Olzy utorowało sobie drogę dopiero w ciągu XIV wieku. Wtenczas to wzniesiono w pobliżu miejsca, gdzie później powstało miasteczko, warowny gródek, mający bronić przejścia przez przełęcz. Ów „stary Jabłonków” to dzisiejsza osada „Gródek”, która jeszcze w XVI w. jest w źródłach nazwana „Starym Jabłonkowem”. Niebawem też (również w XIV w.) założono dzisiejszą osadę Jabłonków, gdzie wzniesiono kościół parafialny, wspomniany na rok 1447. Jednak jakiś czas przed r. 1447 napadli na Jabłonków Węgrzy poprzez przełęcz, zwaną jabłonkowską, i gruntownie ograbili osadę. Aż do XV wieku Jabłonków był wsią, a dopiero Waclaw, ksiązę cieszyński, nadał osadzie ustrój i prawa miejskie.

Lubliniec: Także o Lublińcu nie posiadamy źródłowych wiadomości wcześniejszych niż z XIV wieku. Pierwsza autentyczna wzmian-

ka o Lublińcu pochodzi z roku 1305, następna z roku 1310. (Nazwa miasta pisana jest tu „Lubin”.) Lubliniec był już wówczas miastem, a poza tym była tu, podobnie jak w Woźnikach, stacja celna, gdyż miasto leżało na szlaku handlowym. Tradycja przypisuje założenie miasta pewnej przygodzie księcia Władysława Opolskiego, która zdarzyć się miała w roku 1272. Być może, że podanie to oparte jest na jakimś zaginionym dziś dokumencie z tego roku, gdyż lokacja miasta Lublińca mogła swobodnie odbyć się w tym czasie. Nie ma jednak, jak zaznaczono, dowodu na piśmie, że tak istotnie było, i trzeba z konieczności uznać powyższą datę, rok 1305, jako czas pierwszego wzmiankowania miasta. W roku 1384 miasto zwane jest z niemiecka „Loben”. W roku 1397, kiedy miasto było w zastawie u Spytka z Melsztyna, wspomina się o warowni w mieście (fortalitium et oppidum Lublynecz). Także jeszcze w roku 1401 ów gród tu istniał. (Lublin, statt und feste.)

Miasteczko: Osada górnicza powstała tu niemal równocześnie z powstaniem miasta górniczego w Tarnowskich Górach, tj. około roku 1530. Osada zwana jest początkowo „Żyglińskie Góry”, gdyż powstała na terenie pobliskiej starej osady Żyglin. Z niemiecka zaś zwana była „Jorgenberg”, „Georgenberg”, co znowu czasem nieco z polska wymieniano i pisano jako „Jorgenbork”. Nazwę „Georgenberg” otrzymała osada od margrabiego Jerzego Fryderyka, który jej nadał prawa miejskie. Nazwa „Miasteczko” ustala się nieco później, bo dopiero w XVII w. Osada otrzymała na wzór Tarnowskich Gór, — lecz w mniejszym zakresie, — prawa miasta górniczego, nadane jej przez margrabiego Jerzego Fryderyka w roku 1561, przy czym miasteczko otrzymało od niego własny herb miejski. („Civitas montanis Georgenbergensis”.)

Mikołów: Na rok 1222 dowiadujemy się, że wówczas Mikołów nie tylko że już istniał jako osada, ale że był tam gród, skoro występuje kasztelan mikołowski. Jest więc wzmianka z roku 1222 pierwszą wzmianką o grodzie mikołowskim. Wyraźnie o nowym mieście Mikołowie (w przeciwstawieniu do istniejącego już przedtem starego Mikołowa-grodu) mówi nam w oryginale zachowany dokument z roku 1287. Z niego też dowiadujemy się o istnieniu w starym Mikołowie kościoła św. Mikołaja, kiedy w nowym mieście istniał już kościół św. Wojciecha, o którym przechowała się źródłowa wiadomość już z roku 1266, stąd wniosek, że nowe miasto już w roku 1266 musiało istnieć, czyli że założenie jego odnieść należy na krótko przed r. 1266.

Mysłowice: Pierwsza źródłowa wzmianka o Mysłowicach pochodzi z roku 1309. Według wszelkiego prawdopodobieństwa już wtenczas Mysłowice były miastem nowoustrojowym, gdyż wspomniany

w tym roku pleban myślowicki, Hunold, niewątpliwie Niemiec, mógł być proboszczem tylko przy parafialnym kościele w nowym mieście. Wyraźnie jako miasto nowoustrojowe zaświadczone są Myślowice w dokumencie z roku 1360, a więc w czasie, kiedy prawdopodobnie już przez jakie 100 lat istniały jako miasto.

Pszczyna: I o tym mieście nie zachowało się świadectwo, które by pozwoliło z pewnością określić rok lub przynajmniej dokładniejszą datę założenia nowego miasta Pszczyny. Za pierwszą o Pszczynie wzmiankę w źródłach dotąd uchodzi rok 1303, w którym jest mowa o kasztelanie pszczyńskim, Wielisławie. Istniał tu wobec tego w tym roku jeszcze gród, co pozwala przypuszczać, że osada grodowa Pszczyna sięga przynajmniej początków XIV w., ponieważ w okresie powstania nowych miast, grodów starego typu już nie zakładano. Miastem nowym (civitas) nazwana jest Pszczyna dopiero w roku 1327. Nic nie stoi atoli na przeszkodzie, aby przyjąć założenie Pszczyny jako miasta nowoustrojowego na równi z innymi miastami okolicznymi, tj. już w drugiej połowie XIII wieku.

Rybnik: Pierwsza wzmianka o tej miejscowości zawarta jest w dokumencie z r. 1223. W tym bowiem roku dowiadujemy się, że miejscowość Rybnik nie tylko że już istniała, ale także, że istniejący tam w tym czasie kościół poświęcał biskup wrocławski Przesław, który urzędował w latach 1179—1198. Wobec tego osada Rybnik na pewno już istniała w tym czasie, tj. w XII wieku. Jakkolwiek już w roku 1223 Rybnik był miejscowością znaczną, gdyż był tu wówczas już od kilkudziesięciu lat kościół oraz od kilku lat klasztor, nie był jeszcze miastem. Ustrój miejski wzgl. zbudowanie nowego miasta Rybnika, przypada na czas po połowie XIII wieku. Pierwszy raz zaświadczony jest Rybnik jako nowe miasto dopiero w roku 1308 (Wilhelm, wójt miejski), choć mogło jako takie powstać mniej więcej równocześnie z innymi nowymi miastami sąsiednimi około połowy XIII wieku.

Skoczów: Historyk ziemi cieszyńskiej, Franciszek Popiołek, przytacza rok 1232 jako najwcześniejszą wzmiankę źródłową o Skoczowie. Nie mogłem jednakże sprawdzić tej daty w żadnym dostępnym mi źródle. Inny autor, Neuling, znowu przytacza rok 1262 jako datę pierwszego wzmiankowania, datę mającą się rzekomo znajdować w otoku pieczęci miejskiej. Jest to bardzo nieprawdopodobne, i pewnie pomyłka przy odczytaniu napisu na otoku pieczęci; miasteczka tu-tejsze nie posiadały bowiem pieczęci już w tak wczesnym okresie.

Pierwsza wzmianka w źródłach o mieście Skoczowie przypada dopiero na początek XIV wieku. „Miasteczkiem” (oppidum) nazwany jest Skoczów w dokumencie z r. 1327. W tym samym źródle miastecz-

ko jest określone jako warownia („munitio”). Przywileje miejskie Skoczowa wzorowane były na przywilejach miasta Cieszyna; było to więc prawo, jakie pierwotnie miało miasto Lwówek (Löwenberg) na Śląsku Dolnym.

Strumień: Miasteczko to jest stosunkowo późnym tworem, zachowało jednak wszelkie starsze dokumenty, które pozwalają określić dokładnie czas jego powstania: Dnia 13 II 1482 Kazimierz ks. Cieszyński zezwolił Mikołajowi Brodeckiemu, właścicielowi wsi Strumienia, aby dotychczasową wieś „w miasteczko wysadził”. Dnia 23 II 1491 r. otrzymało nowowyprowadzone miasteczko pisane prawa miejskie, takie same, jakie posiadały wówczas sąsiednie miasta Frysztat, Bielsko i Skoczów, jak w owym dokumencie wyraźnie zaznaczono. W roku 1503 wreszcie zatwierdził miastu przywilej miejski król Władysław czeski i węgierski i nadał miastu herb. Jako wieś istniał Strumień już na długo przed rokiem 1482. Pierwsza o wsi Strumieniu wzmianka pochodzi z roku 1386. (W tym dokumencie wieś jest nazwana z niemiecka „Schwarczinwassir”.) Przepływający miasteczko strumień, zwany „Czarny Strumień”, od którego osada wzięła nazwę, wspomniany jest już w dokumencie z roku 1293 i pisany tam jest „Chorni Strumen”. Dopiero w r. 1982 może Strumień obchodzić 500-lecie swego istnienia jako miasto.

Tarnowskie Góry: Miasto powstało w związku ze wznowieniem górnictwa kruszcowego w początkach XVI wieku. Nadanie osadzie przywileju o wolności górniczej w roku 1526 nie jest co prawda równoznacznym z nadaniem praw miejskich, lecz poniekąd wstępem do jego stworzenia. Jednakże już t. zw. „ordunek górniczy” (ordynacja górnicza) z roku 1528 mówi wyraźnie w 49 artykule o burmistrzu, radnych, urzędzie wójtowskim i innych „sprawach miejskich”, tak że ową ordynację z roku 1528 słusznie uważać można za równoznaczną z formalnym nadaniem osadzie górniczej praw „miasta górniczego”. Od tego roku zachowała się też i registratura magistratu miasta górniczego Tarnowskie Góry.

Woźniki: Pierwsza wzmianka w źródłach, mówiąca o wsi Woźnikach, pochodzi z roku 1206, jest więc stosunkowo wczesna. Sądząc z nazwy, mamy tu do czynienia z osadą t. zw. „narokową”, tj. osadą ludzi trudniących się „przewożeniem” w służbie najbliższego większego grodu, a więc może grodu opolskiego. Następną wiadomość pochodzi z roku 1310; wówczas osada była stacją celną pogranicza, przy drodze ze Śląska na Mazowsze. Dopiero dokument z roku 1386 mówi wyraźnie o „mieście” Woźnikach. W treści tego dokumentu jest mowa o „dawnych radnych i ławnikach miasta”, wspomina się o tutejszym wójtostwie, z czego można wnioskować, że w roku 1386 miasto już „oddawna” osadzone było na prawie miast nowych. Biorąc dalej pod

uwagę położenie miasta przy jednej z głównych dróg handlowych, możemy twierdzić, że osadzenie Woźnik jako miasta nastąpiło już za czasów ks. Władysława Raciborsko-Opolskiego, tj. w drugiej połowie XIII w. — Że istniał tam gródek, o tym świadczą późniejsze dokumenty z lat 1412 i 1418.

Żory: Miasto to jako jedno z nielicznych na obszarze województwa śląskiego może wykazać się dokładną datą osadzenia go jako miasta nowoustrojowego. W dokumencie z dnia 25 II 1272 r. książę Władysław Raciborsko-Opolski zaznacza, że nabył „wieś Żary” z rąk prywatnych drogą zamiany na książęcą wieś Ściernie w tym celu, aby zbudować w miejscu wsi Żory, obronne miasto. Żory, jako wieś, istniały już przed rokiem 1272. Data 1272 jest wobec tego równocześnie datą dokładną powstania miasta Żor. Wnet też ze źródeł późniejszych wynika, że istotnie tuż po 1272 r. zamiar zbudowania miasta zrealizowano. W roku 1972 mogą Żory obchodzić 700-lecie istnienia jako miasto.

Wreszcie wspomnieć tu należy o danych najnowszych osad miejskich, powstałych w związku z rozwojem wielkiego przemysłu, w połowie XIX wieku. Są to miasta Katowice i Chorzów (Król. Huta). Pierwsze z nich, Katowice, pod tą nazwą wspomniane po raz pierwszy w roku 1598, powstały jako osada rolnicza tuż obok starszej Kuźnicy Boguckiej około r. 1590. W roku 1598 nazwane są bowiem „nową wsią”. Prawa miejskie otrzymała osada Katowice w roku 1865. W granicach dzisiejszych Katowic znalazły się samodzielne dawniej osady wiejskie, jak Dąb, Bogucice, Załęże, które w źródłach zaświadczone są już znacznie wcześniej, bo już pod koniec XIII i w połowie XIV wieku.

Dzisiejsze miasto Chorzów, w rozmiarach dawniejszego miasta Królewska Huta, rozwinęło się z różnych kolonij robotniczych wokoło kopalni i huty Królewskiej, począwszy od roku 1800. Przedtem w tym miejscu stykały się obszary dawnych gmin wiejskich: Łagiewniki, Świętochłowice, Hajduki i Chorzów; były to przeważnie gminy stare, zaświadczone w źródłach już w XII i XIII w. Kiedy skupienia osadnicze, powstałe około kopalni i huty Królewskiej, osiągnęły poważne rozmiary, utworzono z nich nową, samodzielną gminę miejską, która pod nazwą Królewskiej Huty (Königshütte) otrzymała statut miasta 1869 roku.

Na zakończenie rzucmy jeszcze okiem na rozwój i losy miast w ciągu wieków oraz na kierunek ich rozwoju w przyszłości.

Miasta nowoustrojowe według zaprowadzonego w tutejszych stronach w XIII w. wzoru zachodniego były dalszym etapem rozwo-

ju dawnych osad grodowych wzgl. targowisk. Tak, jak dawny gród służył obronności kraju a zwłaszcza obronie handlu (stał. bowiem zawsze przy drodze handlowej), tak też nowe miasta stanowiły ulepszony typ obronnego targowiska. Nowe miasto było osadą, skupiającą handel i rzemiosło na jednym placu obronnym. To co dawniej było rozmieszczone w osobnych osiedlach (otwarte targowisko, obok niego osobno warowny gród dla jego obrony, oraz w dużym promieniu około grodu rozmieszczone wsie narokowe, rzemieślniczo-służebne) w mieście nowego typu było skupione wewnątrz jednej obwarowanej wałem i murem placówki. Obronę targowiska objęła teraz załoga nowego miasta, czyli obywatele sami. To też dawny gród po powstaniu nowego miasta pod jego bokiem tracił swe pierwotne przeznaczenie, zwykle rolę swą oddawał nowemu miastu, i — jeżeli nie przekształcił się na siedzibę czy zamek właściciela ziemi czy jego urzędnika — znikał; pozostał po nim jedynie „kopiec grodowy”.

Że nowe miasta powstawały z reguły przy dawnych osadach grodowych wzgl. targowych, to nie przypadek, ale prosta konieczność, gdyż istota ich powstania była taka sama, jaka zdecydowała dawniej o wzniesieniu grodu: to jest dogodne miejsce dla targowiska oraz najlepsze warunki dla jego kontroli i obrony. Główne szlaki handlowe były od wieków utarte a miejsca dla kontroli i obrony handlu przez naturę dane; nie dało się tych czynników dowolnie stwarzać lub zmieniać, przeto też nowe twory miejskie musiały do tych stałych warunków nawiązać.

Osobliwością nowych miast od samych ich początków był samorząd miejski o gotowym już dawniej wyrobionym schemacie, w zasadzie taki sam we wszystkich miastach, małych i wielkich. Wspólną cechą wszystkich nowych miast to targowisko-rynek, co było jedynie kontynuacją dawnych targowisk. Poza tym w każdym mieście istniały rzemiosła, mniej lub więcej rozgałęzione.

Ten pierwotny, na ogół jednolity charakter wszystkich ówczesnych nowych miast został po raz pierwszy nieco zmieniony, gdy zaczęto tworzyć górnicze osady o ustroju miejskim, samorządowym (samorząd górniczo-miejski). Do tego typu należą na tutejszym terenie miasta: Tarnowskie Góry i Miasteczko. Wreszcie przybył w XIX w. trzeci typ miast: miasta przemysłowe. Istotną przyczyną powstania tych osad było w pierwszym wypadku górnictwo, w drugim wielki przemysł. Kiedy jednak przy miastach górniczych potrafią ustrojowi miejskiemu nadać cechy osobne, ściśle do górniczych potrzeb dostosowane, to w miastach, zawdzięczających swe powstanie wielkiemu przemysłowi (tu Katowice i Chorzów-miasto), brak takich specjalnych cech przemysłowych w samym ustroju. Ustrój tych miast „przemysłowych” jest zwykłą odbitką, naśladownictwem ogół-

Dublet

~~147715~~

II 244211

nomiejskiego ustroju, a przemysł wpływa tam jedynie zewnętrznie na rozwój tych miast. Ustrój miejski przy osadach przemysłowych stał się w ostatnim wieku jedynie przedmiotem formy administracji. Wygląd (plan osady), mieszkańcy i ich zajęcia nie różnią się często w takich przemysłowych osadach od miast nieprzemysłowych, nie widzimy też często różnicy między gminą przemysłową o ustroju miejskim a „wiejskim”; a więc podział taki nie jest przy tego rodzaju osadach ani istotny ani uzasadniony. Wieś bez rolników, zaludniona robotnikami przemysłowymi, górnikami, handlowcami, rzemieślnikami i legionem urzędników, to przecież absurd; jedyną nieraz różnicą między takim „miastem” a „wsią”, to nazwa gmachu administracyjnego, który w jednej osadzie zowie się „ratuszem”, a w drugiej „domem urzędu gminnego”.

Zaciera się tu więc całkiem widocznie granica między miastem a gminą wiejską, granica pierwotnie bardzo istotna i ostro zarysowana. Można przewidzieć, że pojęcia „miasta” i „wsi” po pewnym czasie staną się jedynie pojęciami historycznymi, sprzecznymi z rzeczywistością. Ustrój, który przetrwał tu już ok. 700 lat, silnie się zestarzał i pewnie ustąpi miejsca nowemu. Zniknie „czcigodny obywatel”, zniknie również i „pracowity rolnik”, — utworzą się natomiast kompleksy osadnicze, silnie zróżniczkowane wedle ich zadań w spełnianiu funkcji w społeczeństwie przy uwzględnieniu warunków naturalnych. Będą więc centra handlowe, przemysłowe, górnicze, administracyjne, żywnościowe, lecznicze, odpoczynkowe, komunikacyjne, naukowe, obronne itd., itd., o ustrojach racjonalnych, najlepiej odpowiadających istocie danej kategorii osadniczej. Żyjemy w okresie, w którym początki tej ewolucji wyraźnie się zarysowują.

Katowice, w sierpniu 1939 r.

Ludwik Musioł